

Pedagoginen suhde Herman Nohlin mukaan¹

Juha Hämäläinen

Aihe, josta tänään puhun, on minulle erittäin mieluisa. Herman Nohlin ajattelu on koskettanut minua siitä alkaen, kun olen sitä opiskellut. Mielestäni jokaisen kasvatustyötä tekevän tulisi tuntea Nohlin analyysi pedagogisesta suhteesta.

Nohlin henkilökuva

Herman Nohl opiskeli historiaa, kirjallisuutta ja filosofiaa. Hän väitteli hermeneutiikan keskeisen tutkijan Wilhelm Diltheyn ohjauksessa filosofian alalta ja sai 41-vuotiaana nimityksen Göttingenin yliopiston käytännöllisen filosofian, erityisesti pedagogiikan professoriksi, ja pari vuotta myöhemmin pedagogiikan ordinarius-professoriksi. Hänestä tuli henkityhteellisen, erityisesti historialliseen hermeneutiikkaan nojaavan, pedagogiikan kehittäjä. Hän vaikutti merkittävästi sosiaalipedagogiikan kehittymiseen hermeneuttisena tieteenä. Pedagogisen suhteen käsitteen hän loi juuri sosiaalipedagogisessa kehyksessä.

¹Luento Sosiaalipedagogiikan päivillä Mikkelissä 7.4.2017.

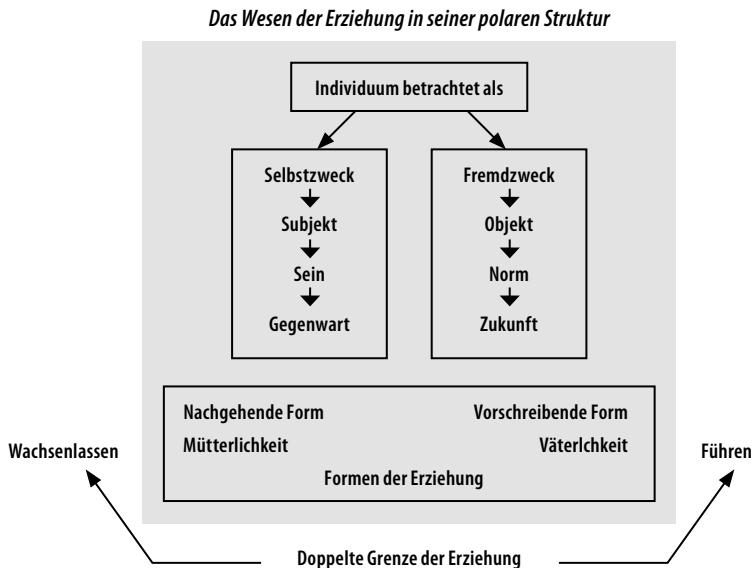
Taustaa

Pedagogisen suhteen käsitteen tarkastelua on hyvä taustoittaa muutenkin kuin viittaamalla Nohlin henkilökuvaan. Taustalle voidaan piirtää kaikille tuttu sokraattinen metodi, jossa kasvattaja esittää kuulujoille reflektioita vaativia kysymyksiä, jotka inspiroivat itsenäiseen ajatteluun ja haastavat kuulijat tuottamaan omaan ajatteluun perustuvia vastauksia. Taustalle voidaan hahmottaa myös Immanuel Kantin esittämä pedagoginen paradoksi, jossa kiteytetysti on kyse siitä, miten pakko eli kasvatus voi tuottaa vapautta eli itsekasvatusta.

Esittelen ensin pedagogisen suhteen idean kuvaamalla sen sisäistä rakennetta ja sen jälkeen kiinnitän huomiota konseptin antropologisiin, eettisiin ja tietoteoreettisiin lähtökohtiin. Yleiskuvan muodostamiseksi on hyvä yrittää tunnistaa suhteen keskeiset osatekijät ja niiden väliset suhteet.

Pedagogisen suhteen rakenne

Ollessani Saksassa 25 vuotta sitten vierailevana tutkijana seurasin kirjastotyöskentelyn ohessa myös joitakin luentosarjoja. Muistan elävästi, kuinka professori Mühlfeld, joka koskaan ei käyttänyt piirtoheitintä tai Power-

Kuvio 1. Pedagogisen suhteen rakenne (Klika 2000, 43).

Pointteja, aloitti luentosarjansa pedagogisista ihmiskäsityksistä kirjoittamalla taululle rinnakkain kaksi sanaa, *Erziehung* ja *Selbsterziehung*, kasvatus ja itsekasvatus. Näiden välisestä jännitteestä on kyse myös Herman Nohlin pedagogisen suhteen konseptissa.

Dorit Klika on kuvannut pedagogisen suhteen rakenteen Nohlin pedagogista ajattelua käsittelevässä väitöskirjassaan (Klika 2000) kiinnittämällä huomiota kasvattajan ja kasvatinten välisiin jännitteisiin. Peruskysymys koskee kasvattajan kasvatustahdon suhdetta kasvatintensa itsekasvatuspotentiaaliin.

Pedagogisessa suhteessa kohtaa kaksi subjektia, joita yhdistää keskinäinen rakkaus pedagogisessa mielessä. Kyse on kypsän aikuisen kasvattajan ja vasta aikuisuuteen ja täyteen ihmisyyteen varttuvan kasvatintensa suhteesta. Kasvattaja joutuu siinä tasapainoilemaan vaikuttamaan pyrkivän kasvatustahdonsa ja kasvatintensa itsekasvatukselle tilaa antavan vaikuttamasta pidättäytymisen välisessä jännitteessä. Aikuisella on kasvatustahto, joka pyrkii muovaamaan kasvattajaa, ja halu antaa tilaa kasvatintensa itsemääräämiselle.

Pedagoginen suhde on erityinen ihmissuhde. Siinä kasvattajan kasvatustahto, joka haluaa vaikuttaa kasvatintensa persoonallisuuden kehitykseen, elämänkulkuun ja valintoihin, kohtaa kasvatintensa potentiaalisen mahdollisuuden itsekasvatukseen ja omaan tahtoon perustuviin itsenäisiin valintoihin. Aivan kuten kreikan kielestä peräisin olevan sanan pedagogiikka jälkiosa *agogos* viittaa musiikin teoriassa säestämiseen, Nohl katsoi, että kasvattajan tulee noudattaa pedagogista tahdikkuutta.

Nohl korosti sitä, että pedagoginen suhde on ihmissuhteena erityislaatuinen ja omalakinen ja eroaa kaikista muista ihmissuhteista. Hän luonnehti kasvattajan vaikuttamishalua intohimoiseksi ja puhui pedagogisesta eroksesta. Pedagoginen tahdikkuus kuitenkin edellyttää pidättäytymistä ja tilan antamista kasvatintensa itsekasvatukselle, mukautumista kasvatintensa omaan sävelkulkuun. Tai toista kielikuvaa käyttäen, samanaikaisesti pitäisi ajaa ja jarruttaa.

Wolfgang Klafki (1980) on erottanut pedagogisessa suhteessa kuusi asianhaaraa. Olen käyttänyt näiden esittelyn pohjana Thomas Lockenwitzin (n.d., 3–7) tekemää koostetta.

1. Suuntautuminen kasvatintensa subjektiiviseen olemiseen alistamatta suhdetta millekään ulkopuolisille intresseille

”Ei valtiota, ei puoluetta, ei kirkkoa varten, vaan sinun ainutkertaisen yksilöllisyytesi tähden.”

2. Pedagogisen suhteen historiallinen muuttuvuus, jossa suhteen keskeiset elementit kuten auktoriteetti, kuuliaisuus ja luottamus saavat eri aikoina erilaisia merkityksiä.

”Kasvatustodellisuus muotoutuu historiallisesti.”

3. Suhteen vastavuoroisuus

”Ehdottoman kuuliaisuuden ja periksi antamisen sijaan tavoitellaan itsenäisyyttä ja aktiivisuutta, joka kohoaa huippuunsa moraalisessa autonomiassa.”

4. Epäonnistumisen mahdollisuus

”Kasvattaja – ei saa unohtaa, että suhteen kumpikaan osapuoli ei hallitse suhteessa vaikuttavia irratoonaisia tekijöitä, kuten sympatiaa ja antipatiaa, eikä pidä syyttää kasvattia, jos suhde ei onnistu.”

5. Suhteen päätyminen

”Kasvatus päättyy, kun ihminen saavuttaa kypsyyden.”

”Kasvatuksen tavoitteena on tehdä itsensä tarpeettomaksi.”

6. Nykyisyys- ja tulevaisuussuuntautuneisuus

”Kasvattajasuhde on aika kaksinainen: rakkaus kasvattia kohtaan tämän omassa todellisuudessa ja rakkaus hänen tavoitettaan kohtaan varttua täyteen mittaansa – ei erotettuna toisistaan vaan samankaltaisesti.”

Pedagogisen suhteen ihmiskuva

Immanuel Kantin mukaan ihminen voi tulla ihmiseksi vain kasvatuksen avulla. Ihminen on lähtökotaisesti kasvattava ja kasvatusta tarvitseva olento, homo educandus. Vanha filosofinen kysymys onkin, miten ihmisestä tulee ainutkertainen persoona – tai niin kuin se joskus on ilmaistu: miten ihminen siirtyy luonnon orjuudesta hengen vapauteen – tai miten yksilöstä tulee ajatteleva, arvoja kokeva kulttuuriolento.

Nohlin ihmiskäsitys oli kulturistinen erotuksena naturalistisesta ihmiskäsityksestä. Hän korosti ihmisen henkistä olemistapaa ja piti tämän olemistavan mahdollistamista kasvatuksen ja sivistystyön keskeisenä tehtävänä. Myös pedagogisessa suhteessa on kyse henkisestä prosessista. Kantin tavoin Nohl piti tavoitteena kasvamista kypsäksi, itsenäiseksi, tahdonvapautensa tiedostavaksi, moraalisesti vastuulliseksi persoonaksi.

Jo varhaisessa tuotannossaan, ennen varsinaista pedagogisen suhteen konseptin kehittelyä, Nohl hahmotti kasvatusta sukupolvien välisenä suhteena, jossa varttuva sukupolvi omaksuu väistyvältä sukupolvelta arvokas-

ta elämänkokemusta ja luo samalla itsekasvatuksellisesti omaa elämäntulkintaa. Kulttuuri-instituutiona kasvatusta turvaa kulttuurin jatkuvuutta kahdessa mielessä: yhtäältä säilyttämällä kulttuuriperintöä ja toisaalta luomalla edellytyksiä kulttuurin uusiutumiselle.

Nohl korosti uuden sukupolven itsekasvatuspotentiaalia, jolle hänen mukaansa tuli antaa tilaa sivistystyössä. Hän piti yhteyttä oman aikansa nuorisoliikkeen toimijoihin ja sai näiltä merkittävästi virikkeitä pedagogiseen ajatteluunsa. Nuorison kollektiivisen itsekasvatuksen ajatus oli yksi keskeinen.

Pedagogisen suhteen konseptissa Nohl vei ajatuksen itsekasvatuksen mahdollistavasta vuorovaikutuksesta yksilötasolle, yksilölliseen kasvuprosessiin, kun hän yhdessä aikansa oikeusoppineiden kanssa pohti nuorisorikollisuuden kysymystä. Nohl ymmärsi, ettei nuoria voi pakottaa olemaan tekemättä rikoksia, ja jos halutaan muutosta, sen on synnyttävä nuoressa itsessään.

Nohl edusti nuorisorikollisten kohtelua koskevassa keskustelussa kasvatuksellista näkemystä: kasvatusta rankaisemisen sijaan. Hän puhui kauniisti ”uinuvan ihmisyiden herättämisestä” nuorissa, jotka eivät vielä tiedosta itsessään piilevää itsekasvatuksen mahdollisuutta. Samalla Nohl joutui kohtaamaan kysymyksen kasvattajan tahdon ja kasvatin tahdon välisestä jännitteestä. Tulkintani mukaan tämä on pedagogisen suhteen teoreettinen ydin.

Pedagogisen suhteen etiikka

Ajatuksen kahden subjektin yhteisyydestä sisältyy keskinäisen kunnioituksen periaate, joka edellyttää sitä, että toinen nähdään ja kohdataan subjektina, ainutkertaisena itsenään, persoonana. Pedagogisen tahdikuus, jossa kasvattaja pidättäytyy alistamasta kasvattia oman kasvatustahdonsa muottiin ja antaa tilaa kasvatin itsemääräämiselle, on sisäänrakennettuna ajatuksen kahden subjektin pedagogisesta vuorovaikutuksesta. Voi sanoa, että pedagogisella suhteella on vahva eettinen sisältö, joka koskee toisen ihmisen kohtaamista, kohtelua ja arvostamista.

Pedagogisen suhteen ajatus tuo mieleen Immanuel Kantin kategorisen imperatiivin, jonka mukaan ihmistä on kohdeltava päämääränä sinänsä ei välineenä. Nohl tosin antoi ymmärtää, että pedagogisessa suhteessa on kyse enemmästä kuin vain tämän periaatteen noudattamisesta. Kyse on erityisesti kasvattajan kasvatustahdon ja pidättymisen välisestä jännitteestä, jossa luodaan edellytyksiä kasvatin ”uinuvan” itsekasvatustahdon he-

räämiselle. Nohl katsoi tunteiden kuuluvan olennaisesti kasvatussuhteeseen. Hän puhui paitsi rakkaudesta myös pedagogisesta intohimosta.

Kasvattajan ehdoton rehellisyys on olennainen osa pedagogisen suhteen etiikkaa. Kaikenlainen jallitus, manipulaatio tai indoktrinaatio ovat poissuljettuja. Kasvatti ei ole vaikuttamisen kohde, vaikka kasvattajalla on tahto vaikuttaa. Pedagogisen suhteen toteuttaminen vaatii kasvattajalta herkkyyttä, luovuutta, tilannetajua ja kykyä eläytyä kasvatin asemaan ja nähdä asiat tämän kannalta. Kyse on ihmisenä kasvamisen eetoksesta, jolle kaikenlainen piilovaikuttaminen on tuhoisaa. Se on haitallista paitsi kyseiselle suhteelle myös laajemmalle yhteisölle ja koko yhteiskunnalle. Luottamuksen kulttuuri vaatii rehellisyyttä.

Pedagogisen suhteen tietoteoreettinen perusta

Kasvattajan puolelta pedagogisen suhteen rakennusaineeksiin kuuluu olennaisesti pyrkimys ymmärtää kasvattia tämän omasta elämänhistoriasta ja -taustasta käsin. Ihminen käsitetään yhteiskunnallisesti ja kulttuurisesti olemassa olevana olentona ja pedagogisen suhteen katsotaan aktualisoituvan yhteiskunnallisessa ja kulttuurisessa kontekstissa.

Vaikka Nohl korosti ihmisen ja kasvatuksen kontekstuaalisuutta, hän piti lujasti kiinni pedagogisen suhteen omalähtöisyydestä. Suhteessa on kyse itsekasvatukseen potentiaalisesti kykenevän yksilön henkisen kasvun mahdollistamisesta eikä sitä tule alistaa millekään ulkopuolisille intresseille. ”Ei valtiota, ei puoluetta, ei kirkkoa varten, vaan sinun ainutkertaisen yksilöllisyytesi tähden.” Tässä Nohl nojaa vahvasti yksilön luovuttamattoman ihmisarvon periaatteeseen, mikä antaa hänen teorialleen eettisen sisällön.

Toinen saksalainen sosiaalipedagogiikan teoreetikko, Paul Natorp, joka tulkitsi sosiaalipedagogiikkaa erilaisista tieteenteoreettisista lähtökohdista kuin Nohl, painotti Nohlin tavoin kasvatuksen intressin ensisijaisuutta yhteiskunnassa. Hänen mukaansa yhteiskunnassa on kolme perusvoimaa – talous, politiikka ja kasvatusta – ja ”koska ihminen ei ole olemassa taloutta ja politiikkaa varten, tulee nämä alistaa kasvatukselle”. Tätä voidaan pitää humanistiseen arvopohjaan kiinnittyvän sosiaalipedagogiikan keskeisenä ajatuksena.

Nohlia on moitittu individualismista, koska hän pedagogisen suhteen teorian kehittyessään keskittyy yksilön kasvun ehtoihin. Natorpia moitittiin aikanaan siitä, että hän hukkaa yksilön korostaessaan kasvatuksen yhteisöllistä luonnetta. Nohlin teoria pedagogisesta suhteesta todellakin

kohdistuu yksilön kehitykseen, mutta samalla tavoin esimerkiksi Rousseau, joka tunnetaan yhteiskuntakriitikkona ja politiikan teoreetikkona, keskittyi keskeisissä kasvatusteilisissä teksteissään yksilön kehityksen luonteeseen ja ehtoihin.

Nohl sai ajatteluunsa merkittäviä vaikutteita Immanuel Kantin käytännöllisestä filosofiasta. Häntä ei lueta Natorpin tavoin uuskantilaiseksi ajattelijaksi, mutta Wilhelm Diltheyn oppilaana hän omaksui naturalistiselle ihmis-, yhteiskunta- ja tiedonkäsitykselle vastakkaisen ja vaihtohtoisen hermeneuttisen tarkastelutavan. Pedagoginen suhde on tämän orientaation soveltamista kasvatustoimintaan: tulkita ja ymmärtää kasvattia ja hänen elämäntilannettaan hänen näkökulmastaan tulkitsevan sosiologian hengessä. Lisäksi kasvattaja antaa tämän ymmärryksen kasvatin itsekasvatuksen rakennuspuiksi.

Kuten hermeneuttisen historian tutkimuksen ja sosiaalitieteen piirissä oivallettiin, että tutkijat voivat ymmärtää ihmisiä ja heidän historiallis-yhteiskunnallis-kulttuurista todellisuutta paremmin kuin he itse, Nohl näyttäisi ajatelleen, että kasvattaja voi ymmärtää kasvattia, tämän käyttäytymistä, elämäntodellisuutta ja henkisen kasvun mahdollisuuksia paremmin kuin tämä itse. Erotuksena positivistisesta pyrkimyksestä selittää kasvatin elämäntilannetta ja käyttäytymistä, pedagogisessa suhteessa kasvattaja asettuu ymmärtävään vuorivaikutukseen ja tarjoaa kasvatille aineksia syvempään itsetuntemukseen, mikä avaa polkuja henkisempään ja kypsempään ihmisyyteen.

Henkityhteellinen pedagogiikka tarkasteluhorisonttina

1. Henkityhteet tähtäävät todellisuuden ymmärtämiseen, luonnontieteet sen selittämiseen.
2. Pedagoginen teoria koskee kasvatustoiminnan mieltä ja merkitystä.
3. Pedagogisen teorianmuodostuksen lähtökohta on konkreettinen kasvatustodellisuus.
4. Pedagogiikan tehtävä koskee kasvatustodellisuuden merkitystä siinä toimiville henkilöille (kasvattaja, kasvatti).
5. Kasvatustodellisuus on historiallisesti kehittynyt realiteetti, johon vaikuttavat sekä yhteiskunnallis-kulttuurinen kehitys että kasvattajan ja kasvatin oma elämänhistoria.
6. Kasvatustodellisuuden historiallinen kehitys määrittelee sivistysihanteet ja kasvatuksen mahdollisuudet.

7. Kasvatustilannetta ja siinä toimivia henkilöitä tarkastellaan yhteiskunnallisten, kulttuuristen ja historiallisten tekijöiden kautta.
8. Yksityiskohdat saavat merkityksensä suhteessa kokonaisuuteen, kokonaisuuden osina, ja kokonaisuus koostuu yksityiskohdista.

Pedagogisen suhteen keskeiset osatekijät

- Molemminpuolisuuden ja yhteisyyden periaate (Subjekti–Subjekti-suhde)
- Kaksoisjännite (Objekti–Subjekti-dialektiikka)
- Kasvatuksen polaarin rakenne ja pedagoginen paradoksi (Vaikuttaminen–Vetäytyminen-dialektiikka)
- Intentio: ”henkinen intressi”, kasvupotentiaalin mahdollistaminen, itsekasvatustahdon herättäminen
- Perusta: rakkaus ja luottamus
- Eetos: avoimuus, joustavuus, luovuus, spontaanisuus, tahdikkaus, tilannesidonaisuus, antimanipulatiivisuus
- Kasvatuksen erityislaatuisuus ja omalakisuus inhimillisen toiminnan muotona (kasvatussuhde erityisenä ihmisuhteena)

LÄHTEET

- Klafki, W. 1980. Das pädagogische Verhältnis. Teoksessa W. Klafki u.a. (Hrsg.) Funk-Kolleg Erziehungswissenschaft. Band 1. 15. Auflage. Frankfurt a.M.: Fischer, 55–91.
- Klika, D. 2000. Herman Nohl. Sein ”Pädagogischer Bezug“ in Theorie, Biographie und Handlungspraxis. Köln: Böhlau Verlag.
- Lockenwitz, T. (n.d.). Der pädagogische Bezug bei Herman Nohl. Saatavilla <http://doczz.net/doc/5695440/der-p%C3%A4dagogische-bezug-bei-herman-nohl> (luettu 5.4.2017).

